

A PALATALIZÁCIÓ ELEMGEOMETRIAI ÁBRÁZOLÁSA*

FISCHER MÓNIKA

1. Bevezetés

A palatalizáció gyakori jelenség. A palatalizáció ugyanis helyhasonulási folyamat és mint ilyen, az autoszegmentális fonológia egyik alapvető műveletével, az asszociációs vonal hozzáadásával ábrázolható (McCarthy 1988). A nem-lineáris fonológiának azonban mindeddig nem sikerült egységes ábrázolási modellt találni a palatalizáció különböző típusaira.

A palatalizáció komplex folyamat, több részfolyamatból áll. A palatalizáció a szegmentumok emelkedéseként, előrevonódásaként, vagy e két folyamat együtteseként jellemezhető. Egyes esetekben csupán másodlagos palatalizációs artikuláció hozzáadásáról van szó, más esetekben pedig a képzési hely megváltoztatásáról. Mi több, alkalomadtán affrikáció és spirantizáció is kíséri a palatalizáció folyamatát.

Az angol palatalizáció a palatális elem terjedésével elemezhető. A szerb veláris palatalizáció azonban felvet egy tágabb kérdést is, a koronálisok kérdését. A témával foglalkozó nyelvészek általában az alábbi három álláspont egyikét képviselik. Vannak nyelvészek, akik Paradis és Prunet-hez (1991) hasonlóan a koronális aluspecifikáltságot elvnek tekintik, vagyis, szerintük a koronális csomópont nincsen jelen a szegmentumok mögöttes ábrázolásában. Mások viszont, például Clements (1988), nem gondolják úgy, hogy a koronálisoknak speciális státuszuk lenne, szerintük a koronális csomópont jelen van a koronálisok mögöttes ábrázolásában. A harmadik álláspont képviselői például Avery és Rice (1989), akik szerint a koronális csomópontot csak abban az esetben kell feltüntetni a szegmentumok mögöttes ábrázolásában, ha létezik kontraszt a koronális mássalhangzók között. Más szóval, az utóbbi csoport szerint a koronális aluszabottság paraméterként adható meg.

Írásom célja a palatalizáció eddigi kutatásának összegzése és a különböző palatalizációs folyamatok egységes ábrázolása. Ez utóbbi, mint már említettem, nehezen valósítható meg, nemcsak a különböző részfolyamatok miatt, hanem azért is, mert figyelembe kell vennünk a folyamat szinkrón

* Köszönettel tartozom a cikk névtelen lektorának építő kritikájáért, valamint Polgárdi Krisztinának önzetlen segítségéért.

vagy diakrón, produktív vagy nem produktív voltát. A szláv nyelvekre jellemző veláris palatalizációk az összslávban mentek végbe és ma már nem produktív folyamatok, míg az angol vagy az orosz palatalizációk igen. Mi több, az angolban is találunk a velárisok palatalizációjára emlékeztető nem produktív folyamatot, mint amilyen az elektri[k]>elektri[s]ity.

2. A palatalizációs folyamatok áttekintése

A palatalizáció helyhasonulási folyamat, amelyben a mássalhangzók az utánuk (vagy, a harmadik összsláv és az óangol palatalizáció esetében, az előttük lévő) előlképzett magánhangzéhoz és/vagy palatális siklóhanghoz hasonulnak. A hasonulás fokától függően három fő palatalizációtípust különböztetünk meg (Bhat 1978; Lahiri és Evers 1991; Jacobs és van de Weijer 1992):

(1) A palatalizáció fő típusai:

a. másodlagos palatális artikuláció hozzáadása	$p \rightarrow p^j$
b. koronális mássalhangzók helyének megváltoztatása	$t \rightarrow t^j$
c. velárisok előrevonódása (fronting) ¹	$k \rightarrow t^j$

Az első esetben minden képzési hely alanya lehet a hasonulásnak (Lahiri és Evers 1991), amely a felső előlképzett [i] magánhangzó és a palatális [j] siklóhang előtt megy végbe. A folyamat megtalálható az orosz nyelvben, ahol a középső nyelvvállású előlképzett [e] magánhangzó is kiválthatja a folyamatot. Például a писатель, [pʲiˈsatʲel] 'író', vagy a девушка [ˈdʲevuʃka] 'lány' szavakban látható, hogy a [p] [pʲ]-vé változott, a [d] pedig [dʲ]-vé (Lahiri és Evers 1991: 81).

A második típus a lengyel és az angol nyelvben található meg. A lengyelben az alveoláris [t, d, s, z, r, n, l] hangok alveopalatális [tɕ, dʒ, ɕ, ʒ] mássalhangzókká változnak, az angolban pedig az alveoláris [t, d, s, z] palato-alveoláris [tʃ, dʒ, ʃ, ʒ] mássalhangzókká válnak, ha előlképzett magánhangzó vagy siklóhang előtt állnak.

Az angolban a palatalizáció szóhatáron át a leggyakoribb, amikor az első szó alveolárisal végződik és a következő palatális siklóhanggal kezdődik, mint a (2)-beli példában (Harris 1994: 118).

¹ Jacobs és van de Weijer (1992) meghatározásait használom.

(2) Angol palatalizáció a szóhatáron át:

bet you, hit you	[t]	+	[j]	→	[tʃ]
did you, would you	[d]	+	[j]	→	[dʒ]
kiss you, bless you	[s]	+	[j]	→	[ʃ]
buzz you, faze you	[z]	+	[j]	→	[ʒ]

Jacobs és van de Weijer (1992) szerint a palatalizáció e típusának „legerősebb környezete” a palatális siklóhang, míg az előlképzett magánhangzó a velárisok „legerősebb környezete”. Állításukat azzal támasztják alá, hogy a palatális siklóhang mögöttes reprezentációjában csak a koronális osztálycsomópontot tartalmazza, ugyanúgy, mint a koronálisok, míg az előlképzett magánhangzóknak a dorzális csomópont van specifikálva, a velárisokhoz hasonlóan. Más szóval, a palatálisok a koronálisokkal alkotnak természetes osztályt, az előlképzett magánhangzók pedig a velárisokkal.

Vannak azonban példák a morfémán belüli palatalizációra is:

(3) Angol szó eleji palatalizáció

i[sj]ue	–	i[ʃ]ue	ti[sj]ue	–	ti[ʃ]ue
[tj]une	–	[tʃ]une	vir[tj]ue	–	vir[tʃ]ue
[dj]une	–	[dʒ]une	resi[dj]ue	–	resi[dʒ]ue

Szpyra (1997, 1341) pedig, Chomsky és Halle (1968) nyomán olyan példákkal szolgál, amelyek morféma-határon keresztül történnek:

(4) Angol szó belseji palatalizáció

expre[s]	–	expre[ʃ]ion	fa[s]e	–	fa[ʃ]ial
vi[z]ible	–	vi[ʒ]ion	revi[z]e	–	revi[ʒ]ion
depar[t]	–	depar[tʃ]ure	fac[t]	–	fac[tʃ]ual
gra[d]e	–	gra[dʒ]ual	procee[d]	–	proce[dʒ]ure

A harmadik esetben a veláris zár- és a réshangból [k, g, x] palato-alveoláris affrikáta és réshangok [tʃ, ʒ, ʃ] lesznek. Ez a típusú palatalizáció minden szláv nyelvre jellemző, mivel az ősszláv nyelv legrégebbi korszakában történt, a szótagharmónia tendencia részeként. A szótagharmónia további részfolyamatai a palatalizáció, a jotáció és az umlaut. A jotáció minden képzési helyet érint, és a palatális siklóhang a folyamat kiváltója. Az umlaut a magánhangzók előrevonódására vonatkozik.

A szótagharmóniát az üres-hely elmélettel magyarázzák (H. Tóth 1996). Nevezetesen az ősszláv egyoldalú mássalhangzó készletet örökölt az indoeurópaiktól, csupán két réshanggal [s] and [z]. A természetes nyelvek tendenciája, hogy egyensúlyt teremtsenek fonéma-készletükben, ezért az ősszláv nyelvben zajló nyelvváltozások is arra irányultak, hogy azokat a fonémákat pótolják, amelyekből nincs vagy kevés van a nyelvben.

A velárisok palatalizációja alá tartozó folyamatokat három csoportra oszthatjuk (Vuković 1974; Đorđić 1975; Comrie and Corbett 1993; H. Tóth 1996):

2.1. Palatalizáció

2.1.1. Első veláris palatalizáció (regresszív)

A szláv nyelvek relatív kronológiája szerint, az első veláris palatalizáció a legrégebbi palatalizációs helyhasonulás, a diftongusok monoftongizációja után ment végbe. A veláris [k, g, x] zárhangok és réshang palato-alveoláris [tʃ, (dʒ>)ʒ, ʃ]-vé változtak \bar{i} , \bar{i} (\bar{e} >) \bar{e} , e, \bar{e}^2 magánhangzók előtt.

² Nem IPA, hanem hagyományos szlavisztikai szimbólumokat használok. Következésképpen, \bar{i} hosszú előlképzett magánhangzó, \bar{i} a rövid párja, \bar{e} a 'jat', amely a hosszú középső magánhangzóból fejlődött ki, és \bar{e} a középső nazális magánhangzó.

ósszláv:	* vbl[k]e	>	vbl[tʃ]e ³	‘farkas VOC SG’
	* dru[g]e	>	dru[ʒ]e	‘barát VOC SG’
	* sǎu[x]itej	>	sǎu[ʃ]itej	‘szárítani INF’
szerb:	NOM SG		VOC SG	
	čove[k]	–	čove[tʃ]e	‘ember’
	Bo[g]	–	Bo[ʒ]e	‘isten’
	du[x]	–	du[ʃ]e	‘szellem’

2.1.2. Második veláris palatalizáció (regresszív)

A második és a harmadik palatalizáció nagyjából azonos időben zajlott, Kr. u.. második és negyedik század között. Az eredményeik is megegyeznek: a veláris [k, g, x]-ből alveoláris [ts, (dz>)z, ʃ (a nyugati szlávban), illetve ʧ (a keleti és déli szlávban)] lett. Különbözik viszont a folyamatot kiváltó hangok helye és minősége: a második palatalizáció **ī, ě előtt** ment végbe, míg a harmadik palatalizáció **ī, į > ɣ, ě után** következett be.

ósszláv:	* [k]ǎina	>	[ts]ěna	‘ár NOM SG’
	* dru[g]ī	>	dru[z]ī	‘barát NOM PL’
	* dǎu[x]ī	>	du[s]ī	‘szellem NOM PL’
szerb:	NOM SG		DAT SG	
	ru[k]a	–	ru[ts]i	‘kéz’
	knji[g]a	–	knji[z]i	‘könyv’
	NOM SG		NOM PL	
	siroma[x]	–	siroma[s]i	‘szegény ember’

A [kv, gv] mássalhangzós csoportok szintén palatalizálódtak **ě, ī előtt**, de csak a déli és a keleti szláv nyelvekben (és az ószlávban):

[kv] > [tsv], e.g. *cvet* ‘virág’ a szerbben, *kwiat* a lengyelben és *květ* a csehben,

[gv] > [zv], e.g. *zvezda* ‘csillag’ a szerbben, *gwiazda* a lengyelben és *hvězda* a csehben.

³ **ɣ** a redukált hang szimbóluma, amely a rövid előképzett **ī**-ből fejlődött ki. A hátulképzett redukált hang a hátulképzett rövid **ū**-ből alakult és **ɣ** a jele.

2.1.3. Harmadik veláris palatalizáció (progresszív)

összláv: * ā tī[k]ās	>	отъ[ts]ъ	‘apa NOM SG’
* k ъnĕ[g]	>	knĕ[z]	‘fejedelem NOM SG’
* v ī[x]ъ	>	въ[s]ъ	‘minden NOM SG’

szerb: ma is produktív, a perfektív igékből imperfektíveket alakít

PERF.	–	IMPERF.	
navi[k]nuti se	–	navi[ts]ati se	‘megszokni INF’
ta[k]nuti	–	ti[ts]ati	‘megérinteni INF’
ma[k]nuti	–	mi[ts]ati	‘megmozdítani INF’

2.2. Jotáció

A velárisok jotációja is a szótagharmóniához tartozik és eredményei is megegyeznek a velárisok palatalizációjának eredményeivel:

[**k, g, x**] + [**j**] → [**tʃ, ʒ, ʃ**]

NOUN		ADJECTIVE		ADJECTIVE	
mleko	–	mle[kj]an	>	mle[tʃ]an	‘tejes’
sneg	–	sne[gj]an	>	sne[ʒ]an	‘havas’
sluh	–	slu[xj]an	>	slu[ʃ]an	‘hallgatott’

Összesítve a három palatalizáció és a velárisok jotációja:

[**k, g, x**] → [**tʃ, (dʒ>)ʒ, ʃ**] / **ī, ĭ, (ē >) ě, e, ě**

[**k, g, x**] → [**ts, (dz>)z, ʃ / ɕ**] / **ī, (ǣi >) ě**

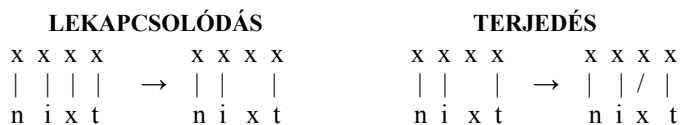
[**k, g, x**] → [**ts, (dz>)z, ʃ / ɕ**] / **ī, ĭ > ъ, ě**

[**k, g, x**] → [**tʃ, ʒ, ʃ**] / **j**

3. A nem-lineáris megközelítés

A nem-lineáris elmélet az összes létező fonológiai folyamatot két alapvető művelettel írja le, terjedéssel és lekapcsolódással.

(5) Pótlónyúlás az angol történetében: $nixt > ni:t (>nait)$ 'éjszaka'

A nem-lineáris megközelítés arra törekszik, hogy az összes létező, de csak a létező fonológiai folyamatokat írja le. Más szóval a cél egy olyan modell megalkotása, amely a fonológiai folyamatok azon készletét generálja, amely megközelíti a világ nyelveiben megfigyelhető változásokat (Harris 1994). Továbbá, a nem-lineáris megközelítés szerint a fonológiai folyamatok egyenesen következnek a fonológiai reprezentációból, vagyis azok mindig végbemennek, ha megvannak hozzájuk a szükséges feltételek (Harris 1994: 13). Más szóval, a levezetés a fonológiai ábrázolás következménye, nem pedig teljesen független folyamat, mint az SPE-fonológiában.

A palatálizáció elemzésének elméleti háttéréként két nem-lineáris fonológiai elmélet, a kormányzás-fonológia és a jegygeometria kombinációját választottam, amely Harris és Lindsey (1995) óta elemgeometria néven ismert. A kormányzás-fonológia minimalista megközelítés, amely a fonológiai prímelek egy meghatározott készletével, valamint kormányzási és engedélyezési viszonyokkal operál. A jegygeometria pedig a szegmentumokat hierarchikus szerkezetekként ábrázolja. McCarthy (1988: 85) szerint „a jegygeometria által felállított ábrázolások egyszerre elfogadható határfelületet képeznek a fonológia és az artikuláció között, valamint a gyakori jelenségeket egyszerűen, a műveletek minimális készletével ábrázolják” [The representations postulated by feature geometry simultaneously provide a plausible interface between phonology and articulation and describe common phonological phenomena with a simple, almost minimal set of operations]. Következésképpen, a két elmélet kombinációja a jegygeometria hierarchikus szerkezetének végső csomópontjaiba helyezi a kormányzás-fonológia unáris elemeit.

3.1. A kormányzás fonológia

A kormányzás-fonológia elvek és paraméterek típusú elmélet, amely az univerzális grammatikára alapozott megközelítés. Egyik kulcsfogalma az elem. Az elemek teljes jegymátrixokként definiált, önállóan kiejthető szegmentumok (Kaye, Lowenstamm és Vergnaud (ezentúl KLV) 1985: 311). Az elemek a melódiai szinten állnak. Minden elem privatív, vagy jelen van vagy hiányzik. Az elemek kétféle szerepet játszhatnak a reprezentációban: lehetnek fejek vagy operátorok. A fejelem határozza meg a szegmentum fő minőségét, az operátornak módosító szerepe van.

Háromféle elemet különböztetünk meg, hely-, mód- és laringális elemeket. A módelemek csak a mássalhangzókból vannak jelen. Ezek a nazálisokra jellemző **N**, vagyis a 'nazális elem', a **?**, amely a 'zárelem', következésképpen a zárhangokat és a laterálisokat jellemzi, és a **h**, vagyis a 'zajelem', amely a réshangok, az affrikáták és a felpattanó zárhangok reprezentációjában található. A helyelemek, a koronális elemet kivéve, a magánhangzók és a mássalhangzók készletében egyaránt jelen vannak. Az **I** a 'palatális' elem, így jelen van a palatális és alveopalatális, palato-alveoláris mássalhangzókból és az előlképzett magánhangzókból. Az **A** a 'nyíltság' eleme, amely az uvuláris és a faringális mássalhangzókból, valamint az alsó magánhangzókból van jelen. Az **U** elem a 'kerekség' eleme, amely a labiális mássalhangzókból és a kerek magánhangzókból jelenik meg. Az **R** a 'koronális elem', amely az alveoláris, alveopalatális és palato-alveoláris hangokat jellemzi. A velárisok ábrázolásában nem szerepel helyelem, mivel ők a nem-előlképzett, nem-nyílt, nem-koronális szegmentumok (Harris 1994). A laringális elemek a **H** és az **L** elem. A **High tone** (=magas) és **Low tone** (=alacsony) eredetileg a tonális nyelvek⁴ leírására felvett megkülönböztető jegyekre vonatkozott. Az elemgeometriában viszont a **H** és az **L** elemek a zöngésséget ábrázolják: az előbbi a zöngés, az utóbbi a zöngétlen hangokban található meg.⁵

⁴ A tónusok „egyes nyelvekben megkülönböztető értékű hangmagassági elemek” (Durand és Siptár 1997: 127).

⁵ Tulajdonképpen nyelv-specifikus, hogy a laringális elemek közül melyik elem melyik hangot fogja ábrázolni. Például az angolra a zöngétlen-neutrális oppozíció jellemző, a franciára pedig a zöngés-neutrális oppozíció.

(6) Az elemgeometria elemkészlete
 rezonancia elemek

I palatális elem
A 'nyíltság' eleme
U 'kerekség' eleme
R koronális elem

módelemek

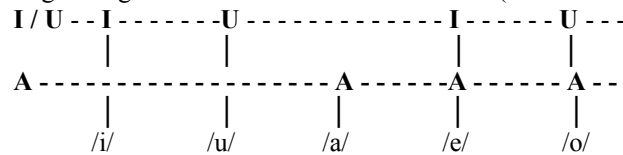
? zárelem
h zajelem
N nazális elem

laringális elemek

H feszes hangszalag
L laza hangszalag

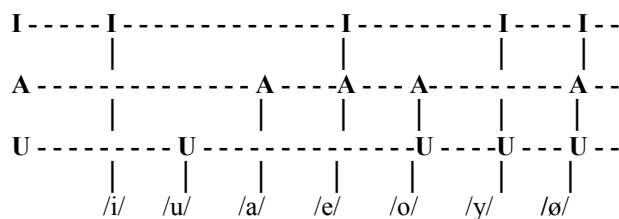
Az elemek tengelyeken helyezkednek el. Minden elemnek saját tengelye van. Amikor az elemek nem kombinálhatóak egy hangon belül, vonalaik egybeesnek, így egy adott pozícióban csak az egyik vagy csak a másik elem jelenhet meg a vonalon. Az **I** és az **U** vonalak összevonása a leggyakoribb.

(7) Öt magánhangzós rendszer elemekkel ábrázolva (Harris 1994: 101)

Ha nincs vonal-összevonás, a három lehetséges elem lehetséges kombinációi hét magánhangzót eredményeznek:

(8) Hét magánhangzós rendszer elemekkel ábrázolva (Harris 1994: 101)

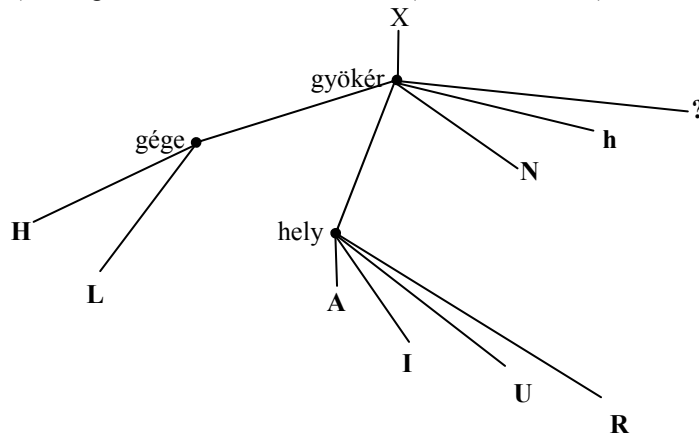
3.2. Jegygeometria

Egy másik nem-lineáris elmélet, a jegygeometria, a folyamatokban csoportot alkotó jegyeket egy csomópont alá helyezi. A fonológiai folyamatokban együtt résztvevő elemek természetes osztályt alkotnak. A természetes osztályokat csomópontként ábrázoljuk, mivel a fonológiai folyamatok csak egy-egy egységhez férnek hozzá. Ez az elmélet „a hangokat hierarchikusan szervezett csomópontos konfigurációként ábrázolja” (Clements és Hume 1995: 249). A legmagasabb csomópont a gyökércsomópont, amely az összes melódiai tulajdonságot magában foglalja. Belőle ágaznak el az osztálycsomópontok, amelyek funkcionálisan csoportosítják a jegyeket. A legalacsonyabb szinten vannak a végső csomópontok, a jegyek. Az összes létező fonológiai folyamat az osztály- és a végső csomópontok terjedésével vagy lekapcsolódásával ábrázolható (Clements és Hume 1995).

3.3. Elemgeometria

A kormányzás-fonológia és a jegygeometria kombinációja teljesebb képet ad a fonológiai folyamatokról. Így a szegmentumok struktúrája a következő:

(10) Elemgeometriai ábrázolási modell (Harris 1994: 129)

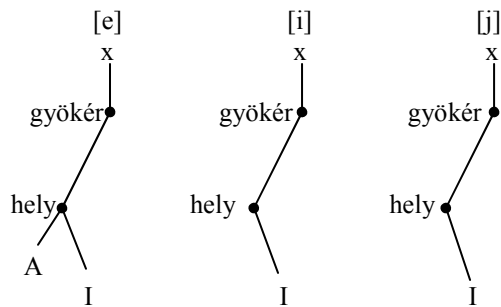
A végső csomópontok az elemek. A gyökércsomópont a gége- és a helycsomópontba ágazik. A módjegyek közvetlenül a gyökércsomóponthoz kapcsolódnak, mert nem alkotnak természetes osztályt, ugyanis egyetlen fonológiai folyamat sem érinti az összes módelemet egyszerre. A helycsomópont dominálja az összes rezonanciaelemet. A gégecsomópont a gégeelemeket dominálja (Harris 1994).

Harris és Lindsey (1995) a gyengülési folyamatok kapcsán tárgyalja az elemgeometriai megközelítést. Szerintük ez az elmélet mentes az ortodox jegyelméltre jellemző „artikulációs elfogultságtól”, valamint „a gyengülési folyamatokat egységes és közvetlen módon képes kifejezni” (Harris és Lindsey 1995: 77).

4. A palatalizáció elemgeometriai ábrázolása

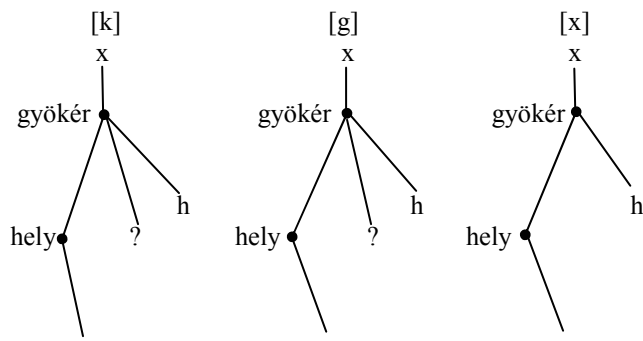
A (10)-ben látható elemgeometriai modell szerint a palatalizációban részt vevő szegmentumok ábrázolása a következő.

(11) A palatalizációt kiváltó hangok: előképzett magánhangzók és a palatális siklóhang

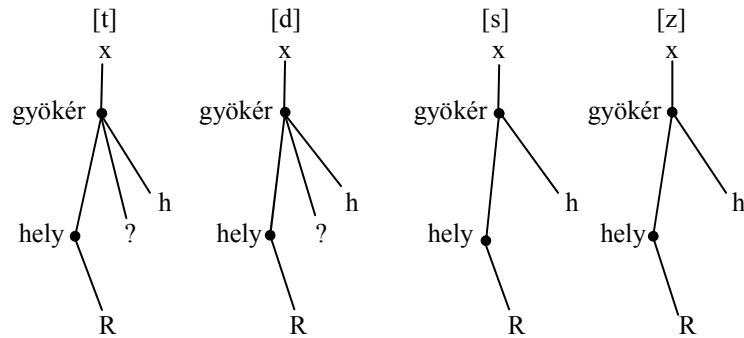

Vegyük észre, hogy [i]-nek és [j]-nek azonos a melódiai összetétele, mind a ketten az **I** elem megtestesítői. Egyedül a szótagszerkezetben elfoglalt helyükben különböznek, amely az [i] esetében a magpozíció, a [j] esetében a nem-mag pozíció.

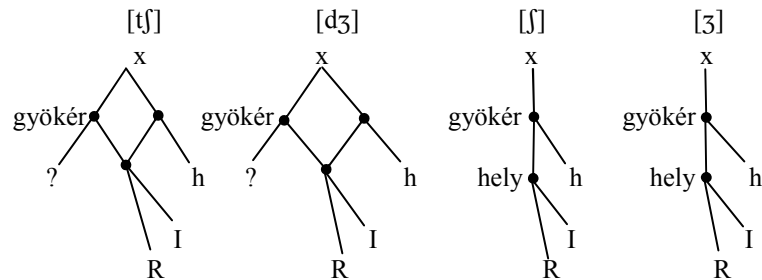
(12) A veláris palatalizáció alanyai: veláris zárhangok és a veláris réshang

(13) A koronális palatalizáció alanyai: alveoláris zár- és réshangok

(14) A palatalizáció eredményei: palato-alveoáris affrikáták és réshangok

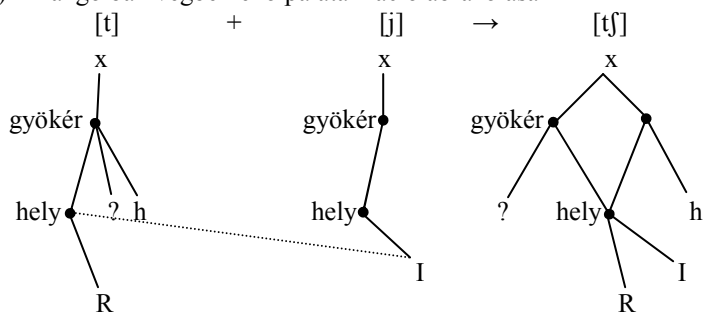

Vegyük észre, hogy a [k] és a [g], a [t] és a [d], a [s] és a [z], a [tʃ] és a [dʒ], valamint a [ʃ] és a [ʒ] csupán zöngésségben különböznek egymástól, amit a fenti ábrázolás nem tükröz, a zöngésségi elemeket kihagytam a szegmentumokból, mivel nem relevánsak a palatalizáció szempontjából. Az affrikátákat két gyökér és egy helycsomóponttal ábrázoljuk, mivel mennyiségileg szimpla, minőségileg komplex szegmentumok.

Ha a (11), (13) és (14)-ban található ábrázolásokat veszem alapul, az angolban található koronálisok palatalizációja egyszerűen ábrázolható az **I** elem terjedésével. Nevezetesen, ez az elem hiányzik a folyamat alanyaiból,

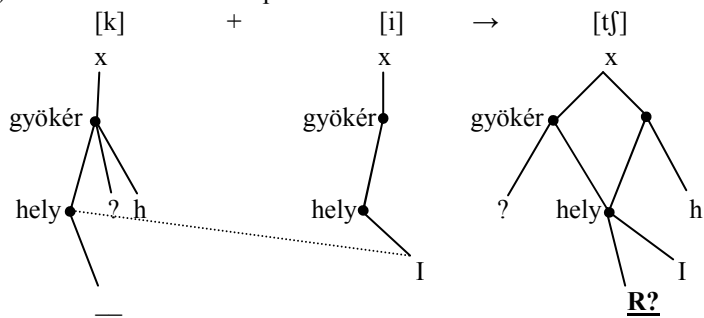
az alveoláris [t, d, s, z] hangokból, viszont jelen van a folyamatot kiváltó hangokban és a folyamat eredményében.

(15) Az angolban végbemenő palatalizáció ábrázolása

Ezzel szemben a velárisok palatalizációjának ábrázolása némileg bonyolultabb képet mutat. A velárisok ugyanis helyelem nélküli szegmentumok, vagyis ábrázolásukban nem szerepel sem koronális, sem palatális elem. A folyamat eredményeiben viszont jelen van mindkét elem. Az **I** elem terjedhet a palatalizációt kiváltó hangokról, mivel mind a palatális siklóhang, mind az előlképzett magánhangzók ábrázolásában jelen van ez az elem. A kérdés azonban az, hogy a koronális elem honnan terjed a palatalizáció alanyaira.

(16) Az összsláv első veláris palatalizáció ábrázolása

Következésképpen a veláris palatalizáció ábrázolásának kérdése felveti a koronális elem kérdését is.

5. A koronalitás kérdése az elemgeometriában

A standard kormányzás-fonológia a koronalitást az **R** elemmel ábrázolja. Ez az elem jelen van a mássalhangzók rezonanciaelem-készletében, viszont hiányzik a magánhangzókat leíró elemek készletéből. A koronális elem így nem képes az előképzett magánhangzók és a koronális mássalhangzók természetes osztályának ábrázolására.

Backley (1993) a koronális elem teljes elvetését javasolja, és azzal a megfigyeléssel támasztja alá javaslatát, hogy a koronális elem inaktív minden jellegű harmónia- és asszimilációs folyamatban. Backley szerint a koronális elemet nem lehet a többi rezonanciaelemhez hasonlóan tárgyalni. Olyan megoldást javasol, amelyben a koronális obstruensek inherensen kevésbé komplexek mint nem-koronális megfelelőik (Backley 1993: 321).

Harris és Lindsey (1995: 68) is egyetért Backley-vel abban, hogy a koronalitás **R** elemmel való jellemzése nem tudja a koronálisok speciális tulajdonságait bemutatni. Az **R** elem elhagyása szerintük túl radikális lépés, mert teljesen eltörölné a koronalitást a fonológiából, és a koronalitás a glottális artikulációhoz hasonlóan a fonetikai implementáció részévé válna.

A koronalitás kérdése magával vonja a velaritás kérdését. A vita akörül folyik, hogy a két képzési hely közül melyik a jelöletlenebb, melyik az, amelyik üres elemmel ábrázolandó. A velárisoknak ugyanis nincsen a fonológiai folyamatok számára hozzáférhető helyképzésük. Írásomban a velárisokat is a képzési hely szerint specifikált szegmentumokként értelmezem és az **A** elemmel ábrázolom őket. Más szóval, egy harmadik álláspontot képviselek, amely szerint a velárisok, a labiálisokhoz és a koronálisokhoz hasonlóan, egy helyelemmel bírnak, vagyis az összes helyképzés specifikálva van (Szigetvári 1994).

6. Alternatív megoldás

Van de Weijer 1994 nyomán a magánhangzók és a mássalhangzók ábrázolására ugyanazt az elemkészletet használom. Van de Weijer (1994) számos fonológiai folyamattal támasztja alá javaslatát, amelyekben a hangok e két csoportja közvetlenül hat egymásra. Például, az /e/ magánhangzó kerekedik a labiális /v/ mássalhangzó előtt a finn savo dialektusban, és a bantu nyelvekben a mássalhangzókat labializálják a hátulképzett kerek /u/ magánhangzó előtt. A máltaiiban vagy a feʔfeʔ-bamileke nyelvben viszont a koronális mássalhangzók után a magánhangzók előrevonódnak és a koronálisok pedig dorzalizálódnak a hátulképzett magánhangzók előtt vagy után, mint például a kampa nyelvben.

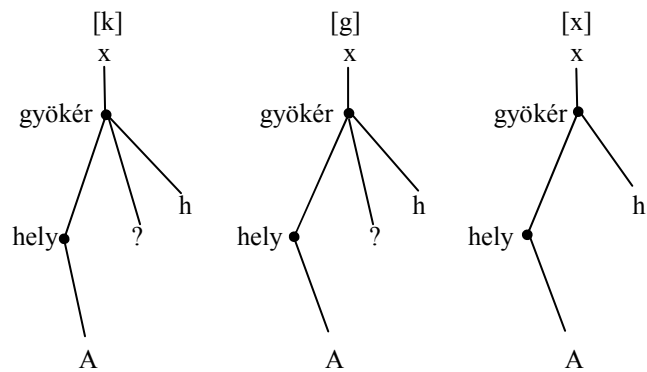
A helyelemek hármass elrendezésére való kísérlet már a jegygeometriában is megtalálható volt. Ez az úgynevezett artikulációs elmélet (Articulation Theory, McCarthy 1988), amely szerint a helycsomópont a koronális, a dorzális és a labiális csomópontra ágazik. McCarthy szerint ennek az elméletnek egyik fő előnye, hogy olyan komplex szegmentumokat is képes ábrázolni, mint amilyenek a labiovelárisok és a csettintőhangok.

Következésképpen az elemkészlet mód- és laringális elemei változatlanok maradnak, viszont a rezonancia elemek készlete a palatális, a 'nyíltság' és a 'kerekség' eleméből áll. Szintén Van de Weijer (1994) nyomán abból a feltételezésből indulok ki, hogy a koronális (I elemmel ábrázolva), labiális (U elemmel ábrázolva) és veláris (A elemmel ábrázolva) helyképzésen kívül minden más helyképzés komplex. Így a palatoid szegmentumok (a palatoalveolárisok, az alveopalatálisok és a palatálisok) is komplex szegmentumok, I és A elemből állnak.

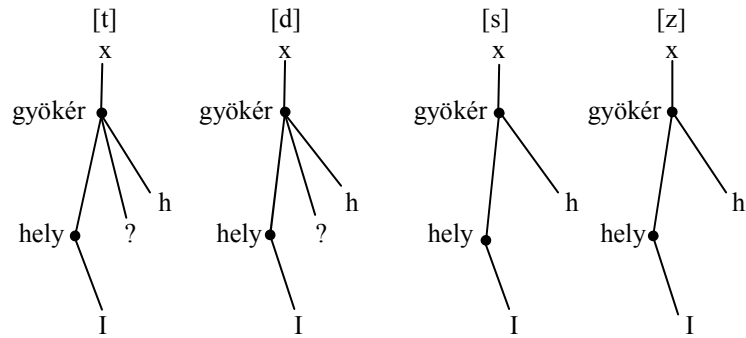
7. A palatalizáció elemgeometriai ábrázolása újradefiniálva

Az új elemkészlettel a palatalizációban részt vevő szegmentumok ábrázolása a következőképpen néz ki.

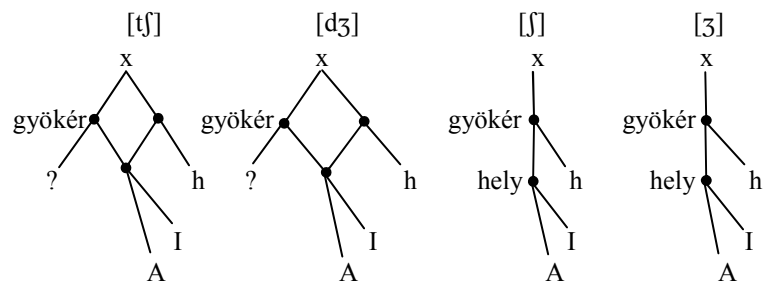
(18) A veláris palatalizáció alanyai (újradefiniálva)

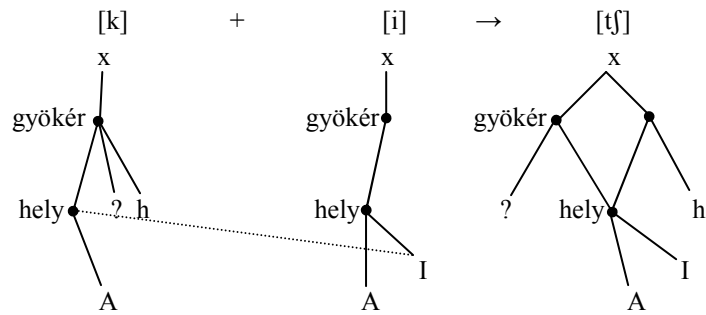
(19) A koronális palatalizáció alanyai (újradefiniálva)

(20) A palatalizáció eredményei (újradefiniálva)

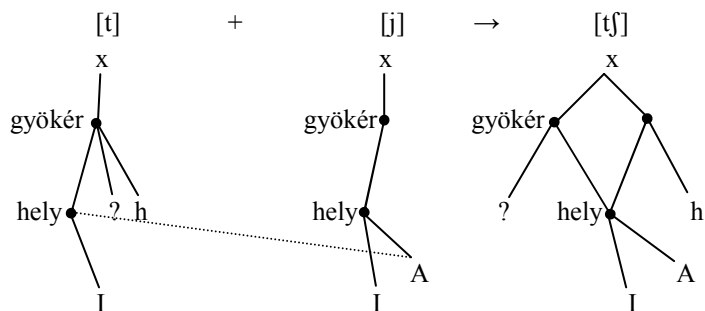

(21) A velárisok palatalizációjának ábrázolása (újradefiniálva)

Ezzel azonban nem oldódnak meg a problémáink. A veláris palatalizációk ábrázolása ugyanis leírható az **I** elem terjedésével (22), viszont a szegmentumok újradefiniálása után az angol palatalizáció nem fejezhető ki a meglévő eszközökkel. Most ugyanis az angol palatalizáció eredményeiben van jelen az elem, amely sem a palatalizációt kiváltó hangokban, sem a palatalizáció alanyaiban nincs jelen. Többféle megoldás elképzelhető. Ábrázolhatjuk a palatalizációt kiváltó hangokat komplex szegmentumokként, vagyis **I** és **A** elemből álló hangokként és a palatalizációt az **A** elem terjedéseként.

(22) A velárisok palatalizációjának ábrázolása (újradefiniálva)

A kérdés azonban az, hogy ebben az esetben miként definiáljuk az **A** elemet. Mert ha az **A** elem marad az [alsó] tulajdonság megtestesítője, akkor a fenti művelet nem egyezik meg a palatalizáció leírásával, nevezetesen, hogy a palatalizáció a nyelv elülső felső helyzetbe való emelkedésével jár. A másik megoldás az **A** elemnek a Nyelvállás csomópontnak megfelelő elemként való újradefiniálása. Ez viszont ad hoc művelet, amely hosszú távon nemkívánatos következményekkel jár.

8. Befejezés

Írásom célja a palatalizáció témájában történt eddigi kutatás összegzése és a különböző palatalizációs folyamatok egységes ábrázolása. Elméleti háttérként két nem-lineáris fonológiai megközelítés, a kormányzás-fonológia és a jegygeometria kombinációját választottam, amely elemgeometria néven ismert. Ez az elmélet a strandard kormányzás-fonológia elemeit helyezi a jegygeometria hierarchikus szerkezetébe. A szerkezet célja, hogy világos és

természetes módon ábrázolja a fonológiai jelenségeket. Nevezetesen a nem-lineáris fonológiában „a reprezentációk és a műveletek két egymásra ható modul” (McCarthy 1988: 105). Más szóval, a műveletek automatikusan következnek a helyes ábrázolásból.

Ehhez az is szükséges, hogy a mássalhangzók és a magánhangzók elemkészlete azonos legyen. Így nemcsak, hogy a fonológiai folyamatokban részt vevő szegmentumok alkotnak természetes osztályt, hanem a veláris palatalizáció is egyszerűen ábrázolható az **I** elem terjedésével. Viszont a palatalizációban részt vevő szegmentumok újradefiniálásának következménye, hogy a korábban problémát nem okozó koronálisok helyének megváltoztatásának ábrázolása nem lesz egyértelmű. Nevezetesen, most a koronálisok palatalizáció eredményeiben van jelen az **A** elem, amely sem a palatalizációt kiváltó hangokban, sem a palatalizáció alanyaiban nem szerepel. Következésképpen vagy az **A** elem terjedéseként ábrázoljuk a koronálisok helyének megváltoztatását (ami ellentmond a palatalizáció fonetikai leírásának), vagy az **A** elemet nevezzük ki a Nyelvállás elemének, ami viszont ad hoc művelet.

Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az elmélet nem generálja a palatalizációt mint folyamatot. A palatalizáció nem is létezik mint produktív folyamat sem a mai szerb nyelvben sem más szláv nyelvben, viszont az általa kiváltott hangváltakozások a mai napig jelen vannak a nyelv(ek)ben. Kérdés, hogy egy szinkrón produktív folyamatokat vizsgáló megközelítés, mint amilyen az elemgeometria, akarja-e, illetve tudja-e ábrázolni a velárisok palatalizációját, vagy közelebb áll egyik kitűzött céljához, a túlgenerálás elkerüléséhez, azzal, hogy csupán a létező produktív folyamatokat írja le.

9. FÜGGELÉK

proto indoeurópai magánhangzórendszere:

	ELÜLSŐ	HÁTSÓ	
		NEM-KERÉK	KERÉK
FELSŐ	i, ī		u, ū
FELSŐ-KÖZÉPSŐ			
ALSÓ-KÖZÉPSŐ	e, ē		o, ō
ALSÓ		a, ā	

~ mássalhangzórendszere:

	LAB	ALV	PAL	VEL	LAB-VEL
SZONORÁNSOK	m, w	r, l, n		j	
RÉSHANGOK		s, z		x	
AFRIKÁTÁK					
ZÁRHANGOK	p, b	t, d		k, g	k ^w , g ^w
ASPIRÁTÁK	bh	dh		gh	g ^w h

összláv (késői szakasz) magánhangzórendszere:

	ELÜLSŐ	HÁTSÓ	
		NEM-KERÉK	KERÉK
FELSŐ	i	y	u
FELSŐ-KÖZÉPSŐ	ɨ	ɤ	õ
ALSÓ-KÖZÉPSŐ	e, ē		
ALSÓ	ě	a	

~ mássalhangzórendszere:

	LAB	ALV	ALV-PAL	PAL-ALV	PAL	VEL
SZONORÁNSOK	m, w	r, l, n			r', ʎ, ɲ, j	
RÉSHANGOK		s, z	ʃ, ʒ	ʃ, ʒ		x
AFRIKÁTÁK		ts, (dz)	tʃ, dʒ	tʃ, (dʒ)		
ZÁRHANGOK	p, b	t, d				k, g

szerb magánhangzórendszere:

	ELÜLSŐ	HÁTSÓ
		NEM-KERÉK KERÉK
FELSŐ	i	u
KÖZÉPSŐ	e	o
ALSÓ		a

~ mássalhangzórendszere:

	LAB	ALV	ALV-PAL	PAL-ALV	PAL	VEL
SZONORÁNSOK	m	r, l, n			ʃ, ʒ, j	
RÉSHANGOK	f, v	s, z		ʃ, ʒ		x
AFFRIKÁTÁK	ts	tʃ, dz	tʃ, dʒ			
ZÁRHANGOK	p, b	t, d				k, g

HIVATKOZÁSOK

- Avery, Peter – Karen Rice 1989: Segment structure and coronal underspecification, *Phonology* **6**, 179–200.
- Backley, Phillip 1993: Coronal: The undesirable element, *UCL Working Papers in Linguistics* **5**, 301–323.
- Bhat, D. N. S. 1978: A General Study of Palatalization, in J. H. Greenberg, szerk.: *Universals of Human Language*, Stanford, California, Stanford University Press.
- Chomsky, Noam – Morris Halle 1968: *The sound pattern of English*, New York, Harper and Row.
- Clements, George N. 1988: Towards a Substantive Theory of Feature Specification, *Proceedings of NELS* **18**, 79–93.
- Clements, George N. – Elizabeth V. Hume 1995: The internal organization of speech sounds, in John A. Goldsmith szerk.: *The handbook of phonological theory*, Oxford, Blackwell, 245–306.
- Comrie, Bernard – Greville G. Corbett (1993) *The Slavonic Languages*. London–New York, Routledge.
- Durand, Jacques és Siptár Péter 1997: *Bevezetés a fonológiába*, Budapest, Osiris.

- Đorđić, Petar 1975: *Staroslovenski jezik* [Ószláv nyelv], Novi Sad, Matica srpska, 40–85.
- Harris, John 1994: *English sound structure*, Oxford, Blackwell.
- Harris, John és Geoff Lindsey 1995: The elements of phonological representation, in Jacques Durand – Francis Katamba szerk.: *Frontiers of phonology: atoms, structures, derivations*, New York, Longman, 34–80.
- Jacobs, Haike – Jeroen van de Weijer 1992: On the formal description of palatalisation, in Reineke Bok-Bennema – Roeland van Hout, szerk.: *Linguistics in the Netherlands 1992*, Amsterdam, Benjamins, 125–135.
- Kaye, Jonathan – Jean Lowenstamm – Jean-Roger Vergnaud 1985: The internal structure of phonological elements: a theory of charm and government, *Phonology Yearbook* 2, 305–328.
- Lahiri, Aditi – Vincent Evers 1991: Palatalization and coronality, in Carol Paradis és Jean-Francois Prunet szerk.: *Phonetics and phonology: The special status of coronals*, San Diego, Academic Press, 79–100.
- McCarthy, John J. 1988: Feature Geometry and Dependency: A Review, *Phonetica* 54, 84–108.
- Paradis, Carol – Jean-François Prunet 1991: Introduction: asymmetry and visibility in consonant articulations, in Carol Paradis – Jean-François Prunet szerk.: *Phonetics and phonology: The special status of coronals*, San Diego, Academic Press, 1–28.
- Szigetvári Péter 1994: Coronality, Velarity and Why They are Special, in Varga László szerk.: *The Even Yearbook*, Budapest, ELTE.
- Szpyra, Jolanta 1997: A feature geometric analysis of palatalisation in English, in Raymond Hickey és Stanisław Puppel szerk.: *Language History and Linguistic Modelling 2: Linguistic Modelling*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 1341–59.
- H. Tóth Imre 1996: *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*, Szeged, JATE Press.
- Van de Weijer, Jeroen 1994: *Segmental Structure and Complex Segments*, The Hague, Holland Academic Graphics.
- Vuković, Jovan 1974: *Istorija srpskohrvatskog jezika. Uvod, I dio, fonetika*, Beograd, Naučna knjiga.